

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 47
Sayfa/Page: 119 - 138
ISSN: 1302-6879

Afrasyab Duvar Resimlerinde Türk Gruplarının Yer Alış Biçimi*

The Formation of Turkish Groups in Afrasyab Wall Paintings

- Halit YABALAK*
- Mehmet SAĞ**

*Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Bölümü,
Van / Türkiye.
Van Yüzüncü Yıl University,
Faculty of Education, Department of Fine
Arts, Van / Turkey.
halityabalak@yuu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5723-8373

**Dr. Öğr. Üyesi. Akdeniz Üniversitesi
Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk
Sanatları, Antalya / Türkiye.
Akdeniz University,
Asst. Prof., Faculty of Fine Arts, Traditional
Turkish Arts, Antalya / Turkey.
sagmehmet@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4198-9965

Makale Bilgisi | Article Information
Makale Türü / Article Type: Araştırma
Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
08/02/2020
Kabul Tarihi / Date Accepted:
09/03/2020
Yayın Tarihi / Date Published:
31/03/2020

Atf: Yabalak, H. & Sağ, M. (2020).
Afrasyab Duvar Resimlerinde Türk
Gruplarının Yer Alış Biçimi. *Van Yüzüncü
Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergisi*, 47, 119-138

Citation: Yabalak, H. & Sağ, M. (2020).
The Formation of Turkish Groups in
Afrasyab Wall Paintings. *Van Yüzüncü Yıl
University the Journal of Social Sciences
Institute*, 47, 119-138

Öz

Orta Asya'nın eski toplulukları arasında yer alan Soğdlar, tarihi kaynaklarda Sogdian ve Sogdi şeklinde yer almaktadır. Soğdlar, M.Ö. VI. yüzyıldan, M.S. X. yüzyıla kadar, özellikle Mâverâünnehir bölgesinde hüküm sürmüşlerdir. İpek yolu üzerinde ticaret ile uğraşan Soğdlar, Türkler ile yakın ilişkiler kurmuşlardır. Türk hâkimiyetinde kalan Soğdlar Türkler ile kültürel ve sanatsal etkileşimlere girmiş ve birbirlerinin sanatsal biçimlerini etkilemişlerdir. Soğdlara ait VII. yüzyılda yapılmış olan Afrasyab duvar resimleri konu ve teknik bakımdan oldukça önemlidir. Soğdlu hükümdar Varkhuman'un sarayının duvarlarında yer alan Afrasyab duvar resimlerinde farklı konular bir arada bulunmaktadır. Betimlenen konular arasında yönetsel olarak hâkimiyetlerinde buldukları Türklere atfen yapılmış betimlemeler özellikle, batı duvar resimlerinde yer almaktadır. Güney ve doğu duvarında, farklı yorumlamaları bulunan betimlemelerde Türklere ait olduğu ileri sürülen sahneler bulunmaktadır. Araştırmamızda duvar resimlerinde yer alan bu betimlemelerin görsel anlatımları ve sembolik anlatımları, Panovsky'nin ikonografik eleştirisi kuramı doğrultusunda çözümlenmiştir. Resimlerde yer alan Türklere ait olan semboller, renkler ve betimsel imgeler dönemin özellikleri doğrultusunda açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Afrasyab duvar resimleri, Türk, Soğd.

* Bu Makale Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sağ danışmanlığında, Halit Yabalak tarafından yazılmış olan "Afrasyab Duvar Resimlerinin İkonografik Çözümü" adlı sanatta yeterlilik tezinden yararlanılarak yazılmıştır

Abstract

Sogdids, among the ancient communities of Central Asia, are included in historical sources as Sougdian and Sougdi. Onions have ruled the Mâverâünnehir from the VI. until the Xth centuries. Sogdars engaged in trade on the Silk Road and established close relations with the Turks. The Sogdids, remained under Turkish rule, got historical and cultural interactions with the Turks and influenced each other's complex forms. Afrasyab wall paintings of Soğdlara, one of the ancient peoples of Central Asia, are quite important in terms of subjects and techniques. Afrasyab wall paintings on the walls of the Sogdian ruler Varkuman's palace contain different subjects. There were depictions made about the Turks that they had dominated in managerial terms. On the southern and eastern walls, there are scenes claimed to belong to the Turks. The visual expressions and symbolic expressions of these descriptions in the wall paintings are aimed to be analysed. The symbols, colours and descriptive images of the outgoing Turks are explained.

Keywords: Afrasyab wall paintings, Turkish, Soğd.

Giriş

Bu çalışmanın konusu VII. yüzyılın ortalarına tarihlendirilen Afrasyab duvar resimlerinde Türk grupların yer alış biçimlerinin analizi olarak belirlenmiştir. Geleneksel Orta Asya göçebe kültürü içerisinde farklı bir yaşam tarzına sahip olan Soğdlulara ait duvar resimleri, yapıldıkları dönem ve toplumların sanat anlayışları hakkında geniş bilgi içermektedir. Başta Orta Asya olmak üzere özellikle Soğd kültürü için öneme sahip olan bu resimler, Soğd gelenekleri, yaşam biçimleri, siyasi toplumsal yaşayışları hakkında bilgi sunan ve günümüze kadar ulaşmış görsel bir ansiklopedi özelliği taşımaktadır. Duvar resimlerinin tarihlendirilmesinde ortak bir kanı olmamasına rağmen Soğdlu hükümdar Varkhuman (Eski Semerkant/Özbekistan) sarayının duvarlarında yer alan Afrasyab duvar resimleri, Yatsenko tarafından 662 yılına tarihlendirilirken; Grenet bu tarihlendirmeyi 650-655 yılları arasına yapmaktadır (2006: 43).

Afrasyab duvar resimleri 1965 yılında yapılan bir yol açma kazısı sırasında tesadüfen bulunmuştur. Bu tesadüfi keşif, çalışmaların ortaya çıkarılmasına neden olmasına karşın; bilinçsiz yapılan bu kazı, resimlerin zarar görmesine sebep olmuştur (Compareti, 2009: 55). Duvar resimleri bulunduktan sonra birçok araştırmacının ilgisini çekmiş başta Fransız, Özbek ve Rus bilim insanları olmak üzere resimlerin tarihlendirilmesi, konularının analizi ve resimlerin teknikleri ile ilgili çalışmalar yürütülmüştür. VII. yüzyılın ortalarına tarihlendirilen duvar resimlerinin keşfi, kadim Orta Asya kültürüne ait sınırlı kaynaklar arasında önem arz etmektedir. Dört duvarda yer alan

duvar resimleri, yapılan tasnif ve restorasyon çalışmalarından sonra Afrasyab Müzesi'nde sergilenmeye başlanmıştır.

Çalışmada, uzun süre kültürel ortaklık yapmış olan Türkler ile Soğdlar arasında yer alan belge niteliğinde Afrasyab duvar resimlerinde yer alan Türk tasvirlerinin sanatsal özelliğinin irdelenmesi ve biçimsel anlatıların ikonografik çözümlemesi yapılmıştır. Afrasyab duvar resimlerinde yer alan Türk tasvirleri ile ilgili farklı alanlarda araştırmacıların incelemeleri ve değerlendirmeleri doğrultusunda ikonografik çözümlenmeleri yapılmıştır. Yapılan ikonografik çözümleme doğrultusunda dönemin özelliklerinin resimlerde ki yansımaları, dönemin siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel yaşam tarzlarının resimlere yansıma biçimi açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu doğrultuda VII. yüzyılın ortasına tarihlendirilen Afrasyab duvar resimleri, konu bakımından ele alınmış; betimlenen resimler de işlenen Türk imajlarının analiz ve değerlendirmeleri yapılmıştır. Duvar resimlerinde yer alan betimlemelerde bulunan sembol ve imgelerin analizleri kapsamlı bir şekilde değerlendirilmiştir. Duvar resimleri ile ilgili yapılan akademik çalışmalar bu minvalde gözden geçirilmiş ve değerlendirmeler sonucunda yaklaşık olarak 1300 yıl öncesine ait olan duvar resimlerinde bulunan Türk imgeleri ortaya konulmuştur.

Soğdlar ve Türkler

Soğdların duvar resimlerinde betimledikleri Türkler ile ilk defa ne zaman karşılaştıkları bilinmemesine rağmen, demircilikte büyük gelişme gösteren Altay Türkleriyle demir ticareti nedeniyle iltisaklarının olduğu düşünülmektedir. Marshak, Soğd Türk karşılaşmasıyla ilgili; Türklerin, Çinliler için demir ürünleri ürettiklerini ve ticaret yolu üzerinde hâkimiyet süren Soğdların, bu iki toplum arasında ticari faaliyetleri yürüttüğü için, Türkler ile ilişkilerinin yakın olduğu değerlendirmesinde bulunmaktadır (2002: 300).

Soğdların Göktürkler ile yakınlaşmasında VI. ve VII. yüzyıllar arasında süren Göktürk-Eftalit savaşlarının etkisi olmuştur. Göktürk hâkimiyetinin sağlandığı bölgede Göktürkler, özellikle ticari faaliyetlerinden dolayı Soğdlar ile herhangi bir çatışma içine girmemiş ve Soğdlara ayrıcalıklar tanımışlardır. VI. ve VII. yüzyıllar arasında Orta Asya'da hâkimiyet alanı genişleyen Batı Göktürk Kağanı kızını Semarkant hükümdarıyla evlendirmiştir. Bu evlilik olayından, Soğdlar ve Göktürkler arasında ilişkilerin üst düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Bu görüşü destekleyen bir diğer unsur, Göktürklerin, Soğd ülkesinde asker bulundurmamış olması ve yönetimlerinde özerklik tanınmış olmasıdır. Göktürk Kağanı, 618 yılından sonra, Soğd prensliklerine Kağan temsilcisi atamıştır. "İltebir" unvanına sahip Soğdu

hükümdarlar ile bu temsilciler, birlikte yönetimde söz sahibi olmuştur (Marshak, 2002: 302).

İpek Yolu üzerinde etkili bir ticari sistem oluşturan Soğdlar, Türk İmparatorluklarında kabul gören bir topluluk olmuşlardır. Hem doğu hem de Batı Türk İmparatorluğu'nda Soğdlu danışmanlar, asker ve dini otorite olarak görev almışlardır. VI. yüzyılda Doğu Göktürk Kağanlığının resmi yazılarında Soğdçayı kullanması ve Göktürlere ait Moğolistan'da yapılmış ünlü Bugut taş anıtına ait metinlerin Soğdca olması, Türklerin Soğdlara verdikleri değerin ve ilişkilerinin bir kanıtıdır. 631 yılında Doğu Göktürk Kağanlığı, Çin tarafından yenilgiye uğratılmış bu tarihten sonra Çinlilerin bölgedeki hâkimiyetinin artmaya başlamasıyla Soğdlar, Göktürklerin denetiminden çıkmıştır (Moriyasu, 2000: 122-125).

Araştırmanın Konusu

Bu çalışmanın konusu olarak “Afrasyab duvar resimlerinde Türk grupların yer alış biçimlerinin analizi” olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda duvar resimlerinin sanatsal özelliklerinin irdelenmesi, biçimsel anlatıların ikonografik çözümlenmesi amaçlanmıştır. Kadim Orta Asya halklarından Soğdlara ait duvar resimlerinde Türklerin yer alış biçimleri, geçmişten günümüze aktarılan kültür mirası olması ve Türkler ile olan ilişkilere ait görsel belgeler olmaları nedeniyle oldukça önemlidir. Yapıldıkları dönemin siyasi, kültürel ve sanatsal özelliklerini yansıtan üretimler günümüz sanat ve araştırmaları doğrultusunda yeniden ele alınarak yorumlanmıştır. Kültürel olarak birbirinden etkilenen ve biçimlerinde ortak imgeler bulunan Türkler ile Soğdların VII. yüzyıla ait betimlemelerde yer alış biçimleri farklı görüşler ve araştırmalar doğrultusunda betimlemeler üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Yöntem

Bu çalışma belgesel araştırma yöntemi doğrultusunda şekillendirilmiştir. Belgesel (documentary): “araştırma problemi hakkında var olan kütüphane, arşiv, müze, internet vb. kaynaklardan derlenen verilere (yazı, resim vs.) dayalı araştırmalar” (Rummel, 1968: 448). Araştırma yöntemi doğrultusunda literatürde yer alan kaynaklara ulaşılarak bu kaynakların tasnif edilmesi ve fişlenmesi yapılmıştır. Yapılan literatür çalışması sonrası elde edilen veriler doğrultusunda çalışmanın altyapısını gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın konusu olan Afrasyab duvar resimlerinde Türk grupların yer alış biçimlerinin analizi bölümünde, elde edilen veriler konu ve biçimsel olarak tasnif edilmiş ve resimlerin ikonografik

çözümlemesi gerçekleştirilmiştir. İkonografik çözümlemeler Panofsky'in ikonografik eleştiri yöntemi referans alınarak gerçekleştirilmiştir. Panofsky'e göre ikonografik çözümleme, "sanat yapıtını biçim, konu ve içerik açısından ele alarak yapılan betimlemelerde yer alan yapıların bizdeki bilgiler doğrultusunda incelemesidir" (1995: 12). Duvar resimlerinin ikonografik çözümlemesi yapılırken dönemin inançsal, toplumsal ve siyasi yapısı göz önüne alınmış ve çözümlenmeler bu doğrultuda gerçekleştirilmiştir.

Afrasyab Duvar Resimleri

VII. yüzyılda yapılan Afrasyab duvar resimleri, kil sıva üzerine uygulanan, bir tür bağlayıcı solüsyonla hazırlanan tempera boya ile gerçekleştirilmiştir. Bağlayıcı olarak kullanılan bitkisel tutkal "Sarchuk" adlı bölgede dağ bitkisi olarak yetişen bitkinin köklerinden elde edilen emisyonun yumurta akı ile karıştırılmasıyla oluşturulmuştur. Bu madde, bir yandan rengi korurken, diğer yandan kil sıva ile boyanın bütünleştirilmesi sağlanmıştır. Duvar resminin günümüze kadar ulaşması uygulanan teknikle mümkün olmuştur. Yapılan analizler sonucunda, Afrasyab duvar resimlerinin kalıcılığını sağlamak için karbonhidrat, zambak, lipit yağlar ve terpen (reçine) bağlayıcılar hem yüzeyin hazırlanmasında hemde boyalarda kullanılmıştır (Barbet, 2006: 214-215). Duvar resimlerinde bu nedenle yapısal bozulmalar azdır. Araştırmacıların savlarına göre zarar gören resimlerin büyük bir kısmı, çeşitli egemenlik dönemlerinde kültürel düşmanlık gerekçesiyle yapılan dış tahribat müdahaleleriyle oluşmuştur.

1965 yılında yapılan yol çalışması sırasında tesadüfen bulunan Afrasyab duvar resimleri, yapılan arkeolojik kazılar sonrası parçalar halinde çökmüş alanının altında bulunmuştur. Kazı ekibi, bulunan buluntuları daha önceki Orta Asya duvar resimleri ile karşılaştırdığında, farklı üslup ve renklendirmelerin yapılması dikkatleri çekmiştir.

Kazılarda bulunan duvar resimleri, kral Varkhuman'ın sarayının kuzeydoğusunda keşfedilmiştir. Burada kazı alanındaki temizlik sırasında büyük bir kerpiç binanın panellerine rastlanmıştır. Bu panellerin kırmızı, siyah ve mavi renkteki resim kalıntılarını hala koruyor olması, bulunan duvar resimlerinin anıtsal boyutları hakkında fikir vermiştir. Yapının kullanım amacıyla ilgili olarak tarihsel kaynaklar ve dönemin ilişkileri göz önünde bulundurulduğunda bu yapının; Semerkant'ta Soğdu üst düzey yöneticilerinin ikamet ettiği ve yönetim merkezi olduğu düşünülmektedir.

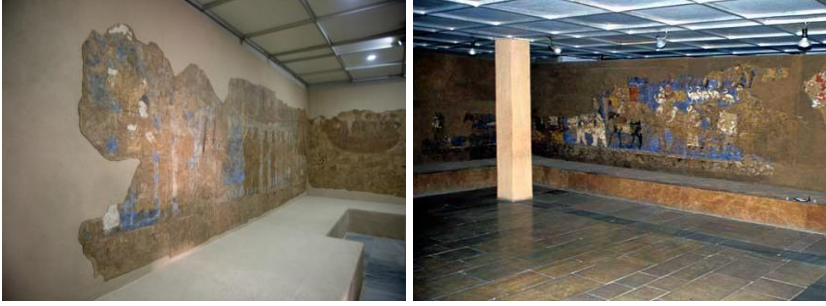
Afrasyab 'da 1960 sonlarında yapılan kazı ve restorasyon çalışmaları büyük ölçüde duvar resimlerini korumak ve parçalarını birleştirmek üzerine yapılmıştır. Ancak bu çalışmanın ardından çıkarılan parçalar, hızla nemli tuz ortamında kaldığı için tahrip olma tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır. Bunun üzerine; Shishkin öncülüğünde çok sayıda kimyager ve arkeolog resimleri korumaya almış ve 1967 den itibaren resimler üzerine başlatılan çalışmalar için muhafaza edilmiştir (Arzhantseva ve İnevatkina, 2006: 168).

Görsel. 1: 1968 Afrasyab kazıları sonrası güney duvar resimleri, (Azarpay, 2014: 50).

Kazılardan sonra bir süre dünya kamuoyuna tanıtılmadan korunan duvar resimleri, ilk kez 1971 yılında yapılan ortak yayınlar ile kamuoyuna tanıtılmıştır. Daha sonra hazırlanan kitap; arkeologlar, tarihçiler, sanat tarihçileri, etnograflar, sanatçılar tarafından

desteklenerek yayın için taslak oluşturulmuştur. Oluşturulan taslak kitap üzerinde Orta Asya halkları tarihçileri ve Orta Asya kültür tarihçileri eklemeler yaparak 1972 yılında tamamlanarak bilim insanlarına sunulmuştur. Duvar resimleri ile ilgili çalışmalar, UNESCO'nun kazı alanını, koruma alanı olarak kabul etmesinden sonra dünya mirası olarak restorasyonu yapılmış ve bilim insanlarına çalışmaları için açılmıştır¹. 1965'te bulunan, M.S. VII. yüzyıla ait Soğd duvar resimleri, günümüzde Semerkant Afrasyab Müzesinde korunmaktadır. Soğd kralı Varkhuman'ın politik, inançsal ve sosyal etkinliklerinin sahnelendiği duvar resimlerinde, Kral'ın yabancı büyükelçileri kabul etme töreni, yeni yıl kutlamaları, av ve yaban hayat sahneleri ile bilimsel etkinliklerin betimlendiği sahneler bulunmaktadır.

Görsel. 2: Afrasyab Müzesi Elçiler Salonunun duvar resmi görüntüleri²

Müzenin merkez salonunda sunulan duvar resimleri, kralın saray yaşantısının görkemli anlarına ve dönemin siyasi ilişkileri ile inanç sistemine tanıklık etmektedir. Duvar resimleri, canlı renklerle boyanarak dekoratif öğeler içermesine rağmen büyük ölçüde olay dizgesini belli bir hiyerarşide sunmayı amaçlamıştır. Bir tür resmi kayıt anlamını taşıyan duvar resimleri, yapıldığı dönemin egemen gücünün propagandası olduğu için tarafsız bir tarih anlayışından söz etmek olanaksızdır. Tarafsız olmamakla birlikte, görsel belge niteliğini taşıyan duvar resimlerinin, çağlar sonrası geçmişi algılama ve anlamlandırma bağlamında önemli işlevleri vardır. Bu nedenle

¹ <http://www.historicus.ru/jivopis-Afrasiaba-Albaum>, erişim tarihi: 11.9.2019

² <https://www.moodyimage.uk/afraziab-museum-of-samarkand/>, erişim tarihi: 12.05.2019

betimlemeler, bir tür resmi belge olarak yorumlanarak, resimlerin detaylarında yer alan kültürel ipuçları, yorumlanan tarihsel dönemin yaşantısı hakkında oldukça geniş bilgi sunmaktadır. Bu nedenle, Afrasyab duvar resimleri Orta Asya halklarının kültürel tarihine ışık tutan ve Orta Asya'nın Orta Çağ dönemini somut bilgilerle açıklamalar getiren, dönemin toplum yaşamı hakkında değerli tarihi bilgiler veren önemli bir kaynak olmuştur.

Afrasyab duvar resimleri, geleneksel Orta Asya resim özellikleri mantığında büyük boyutta ve küçük hikâye duvarlarına ayrılmıştır. Yapının her duvarında, başka bir olay örgüsünü görsel olarak yansıtmıştır. Bu resimlerin bir kısmı tahrip olsa da var olan bölümleri öykünün anlaşılmasına yetecek ipucu sunmaktadır. En önemli duvarlar, Varkhuman'ın gelininin Semerkant'a gelmesini konu alan ata kültüne saygı yürüyüşü (yeni yıl) betimlemesinin olduğu güney duvarı ve elçilerin kabulü seremonisinin tasvir edildiği batı duvarlarıdır. Bu sahneler, parlak renklerle vurgulanarak, resimde yer alan her bir figürün kostüm süslemesi ile öne çıkması sağlanmıştır. Özellikle batı duvarında bulunan elçilerin betimlendiği pano, belirli bir noktada yarım bırakılmış; elçilerin betimlemesi aniden kesilmiştir. Bu durum arkeologlar ve tarihçiler tarafından çeşitli yorumlarla değerlendirilmiş, söz konusu batı duvarının Varkhuman'ın saltanatının son dönemine ait tamamlanamamış bir duvar olduğu kanısına varılmıştır.³

Çok sayıda araştırmacı duvar resimlerindeki giysi ve aksesuarları, figürlerin ellerinde bulunan hediyeleri tek tek antropolojik bağlamda analiz etmişlerdir. 1975 yılında yayınlanan Afrasyab Albümü'nün de (Painting Afrasiab. L. I. Albaum Hisstorian), duvar resimlerindeki giysi ve aksesuarlar konusunda antropolojik analizler yapmıştır. Yapılan analizlerde, resimde yer alan fark edilir bütün figürlerin kimlikleri arkeolojik kalıntılar ve diğer tarihsel belgeler yardımıyla tanımlanmıştır.

Resimlerin sanatsal formüllerinin karma üsluplar göstermesi, farklı kültür alanlarından gelen grupların kültürel kimliklerinin öne çıkarılması, Varkhuman'ın komşular ile problemsiz ticaretin devamlılığı ideolojisiyle açıklanmaktadır. Dolayısıyla duvar resimleri estetik bağlamda, komşu toplumlarında var olan betimlemelerine benzerlik göstermemektedir. Duvar resimlerinin estetik bir süsleme aracı olmanın yanında, tarihsel olaylara atıfta bulunan bir yazıt olarak planlandığı ve yaptırıldığı varsayılmaktadır.

Batı duvar resimlerinde, dört farklı büyükelçiliğin sembolize edildiği bir resepsiyon görüntüsünün yansımalarını içermektedir. Bu

³ <http://www.historicus.ru/jivopis-Afrasiaba-Albaum.erisim> tarihi: 26.09.2019

resepsiyonda, Soğd kralı Varkhuman'ın yanında, onunla aynı boyutlarda betimlenen Türk görevlileri (kıyafet ve tipolojilerine bakılarak yapılan sınıflandırma) siyasal olarak da iki gücün VII. ve VII. yüzyıllarda güçlü bir siyasal dayanışma içerisinde olduklarını göstermektedir.

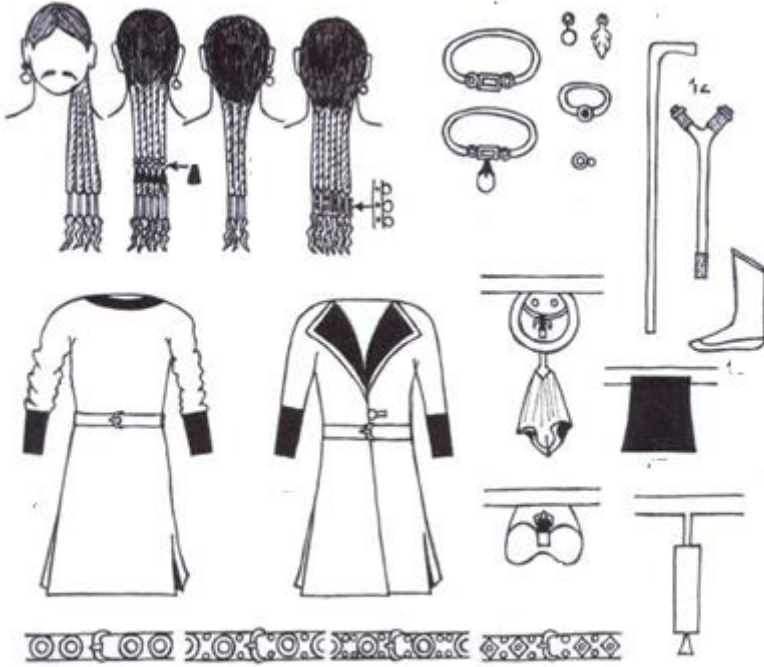
Kuzey ve güney duvarları, batı duvarına bakacak biçimde tasarlanan figüratif düzenlemelerle siyasal hiyerarşiyi yansıtacak biçimde betimlenmiştir. Duvar resimlerindeki figürlerin detayları, kültürel bağlamda çok sayıda ipucu verirken, duruş pozisyonları da grup içinde bulunma rollerini ve statülerini yansıtmaktadır.

Büyükelçilik üyelerinin katı hiyerarşisinin yansıtılmasının amacının, açıklanamamakla birlikte bilinçli bir siyasal yoruma dayandırılması kuşkuğu görülmüştür. Genel olarak Afrasyab duvar resimleri, sanatsal hayal gücünün yanısıra, içinde barındırdığı imge zenginliği ile resmi bir belge özelliği taşıyan, görüntü içinde yer alan grupların siyasal kimliğini deşifre eden bir kayıt olarak yorumlanmıştır. Bu yorumu, Araplarla olan ilk savaş sonrası gerçekleşen tahripler güçlendirmektedir. Arap işgalinin yalnızca Varkhuman için değil, duvar resimlerinde betimlenen beş kültürel topluluk için de tehdit oluşturduğu yazılı tarih kaynaklarında görülmektedir. Doęudaki Türklerle yakın diplomatik ilişki içinde olan Kore, Çin ve Hint kökenli toplulukları bir araya getiren neden büyük olasılıkla bu Arap tehdidi olmuştur (Mode, 2002: 22).

Türk Gruplarının Duvar Resimlerinde Yer Alış Biçimi

Afrasyab duvar resimlerinde, Türklerin yer alış biçimleri ile ilgili farklı betimlemeler ve bu betimlemelerle ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Duvar resimleri üzerine araştırmacıların bu alanda yaptıkları çalışmalar sonucunda resimlerinde Türk betimlemeleri ile ilgili kabul edilen tipoloji; uzun örgülü ve saçlar, kıvrık burun, çekik gözler ve kafanın yarısına kadar tıraş edilmesi, genel Türk tipolojisini olarak kabul görmektedir. Ortaçağ Orta Asya kıyafetleri incelendiğinde Türklere ait dönem kıyafetlerinde diğer Orta Asya halklarından farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Duvar resimlerinde betimlenen figürlerin kıyafet özellikleri gerçekçi bir şekilde betimlenmiş ve Türklere ait betimlemelerde VII. yy. geleneksel kıyafet özellikleri dikkate alınarak duvar resimlerinde yer alan diğer etnik gruplardan farklı olarak gösterilmiştir. Afrasyab duvar resimleri Türk betimlemelerinde Türkler, geleneksel Ortaçağ Türk kıyafetleri olan ayak bileklerine kadar uzun olan kaftanlar içinde betimlenmiştir. Yatsenko, Türklerin bu dönem kullandıkları kaftanlarda yaka ve bilek kısmında süslemeler ile kuşak kullanımı bulunduğunu ifade etmektedir

(2006, Fig.1). Betimlemelerde yer alan Türk karakterlerin, saç ve kıyafet tipleri ile kullandıkları küpe, kolye, vb. aksesuarlar kaynaklarda belirtilenler ile örtüşmektedir. VII. yy. Türk kıyafetleri ile ilgili Diyarbakirli, belirleyici unsurlar arasında giyilen kaftanlar bulunmaktadır. Bu döneme ait Türk kaftanları ayak bileğine kadar uzun ve bazılarında yaka kısmı bulunmaktadır. Zorlu bozkır şartlarına karşı kullanılan bu kaftanların yaka ve bilek kısımlarında süslemeler yer almaktadır şeklinde değerlendirme yapılmaktadır (1969: 156) (Bkz. Görsel 80).

Görsel. 3: VII. yy. Elçiler Salonu duvarında Türk kostüm ve aksesuarları, (Yatsenko 2004, fig. 1)

Türklerin, VII. Yüzyılda Orta Asya'da güçlü siyasal bir örgütlenme yapısıyla coğrafyada yer alan diğer topluluklar arasında prestijli bir yerinin olduğu, tarihsel kaynaklardan bilinmektedir (Marshak, 2002: 303). Türkler çeşitli dönemlerde yönetsel olarak Soğd yönetimine etki etmiş, Soğdların gelişmiş ticari faaliyetlerinin avantajlarını sağladığı imtiyazlar devam ettirmiştir. Türk yönetiminde çeşitli görevlerde Soğdlu tercüman ve din adamlarının olması Türklerin Soğdlar ile olan yakın ilişkilerini göstermektedir. Birbiri ile yakın

müttefiklik ve ticari ilişkileri bulunan Soğdlar ve Türkler kültürel ve sanatsal alanda birbirinden etkilenmiş ve sanatsal biçimlerde benzerlikler göstermişlerdir. Sanat form ve biçimlerinde görülen bu geçirgenlikler bazı sanat formlarının konularını da etkilemiştir. Soğdlara ait görsel belge niteliği taşıyan Afrasyab duvar resimleri Türklere ait betimlemelerin yapıldığı en önemli kaynak olarak karşımıza çıkmakta ve Türkler ile Soğdların ilişkilerine ait görsel şifreleri barındırmaktadır.

Günümüz Semerkant bulunan duvar resimleri kral Varkhuman'ın sarayının kuzeydoğusunda keşfedilmiştir. Soğd kralı Varkhuman'ın politik, inançsal ve sosyal etkinliklerinin sahnelendiği duvar resimlerinde, Kral'ın yabancı büyükelçileri kabul etme töreni, yeni yıl kutlamaları, av ve yaban hayat sahneleri ile bilimsel etkinliklerin betimlendiği sahneler bulunmaktadır.

Afrasyab duvar resimlerinde “Elçiler Salonu” özellikle batı duvarı betimlemeleri, Türklerin en yoğun betimlendiği sahneleri barındırmaktadır. Dönemin siyasal ortamı göz önünde bulundurulduğunda, Soğdların, himayesi altında oldukları ve yönetimlerinde Türk idarecilerin bulunduğu bir dönemde bu duvar resimlerini müttefik ve koruyucu olarak kabul ettikleri Türkleri onurlandırmak için yaptıkları fikri ön plana çıkmaktadır. Türk Soğd yakınlığı ile ilgili Baratova, Elçiler Salonu betimlemelerinde, Türklerin Orta Asya'daki kadim halklarından kültürel ortaklığı olan Soğdlar ile olan kültürel ve siyasi ilişkilerinin diğer toplumlara oranla daha fazla geliştiğini ifade etmektedir. Türkler özellikle VI - VIII. yüzyıllar arasında Soğd asalet ve yönetim sisteminde önemli görevler almışlar ve Türklerin Soğdlar ile olan yakınlaşmasında asalet temsilcisi olan Uttegin'in evliliğinin önemli rolü olmuştur (2002: 149).

Afrasyab duvar resimlerinin, Türkler ile Soğdlar arasındaki siyasi ve kültürel ortaklığı yansıtan bir belge niteliğini taşıması, günümüz yorumlarında dönemin siyasi tarih bağlamında aydınlatılmasında önemli veriler sunmaktadır. Özellikle Elçiler Salonu batı duvarındaki resimler incelendiğinde, betimlemelerde en büyük figür grubunun, yakın müttefikler olan Türklere ait olduğu görülmektedir. Betimlemelerde ortak biçimlerin yer aldığı duvar resimlerinde, Türk-Soğd sanatları arasında da karşılıklı etkileşim olduğunu düşündürmektedir. Soğd ve Antik Türk sanatlarının karakteristik özellikleri figür kıyafetlerinde, aksesuarlarında belirgin göstergeler olarak kullanılmıştır.

Afrasyab duvar resimleri zaman içerisinde çok fazla tahribata uğramış bu nedenle resimlerin bazı bölümlerinde bozulmalar yaşanmıştır. Duvar resimlerinde yaşanan bu bozulmalar üzerine farklı

görüşlerin olması birbirinden farklı rekonstrüksiyonların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

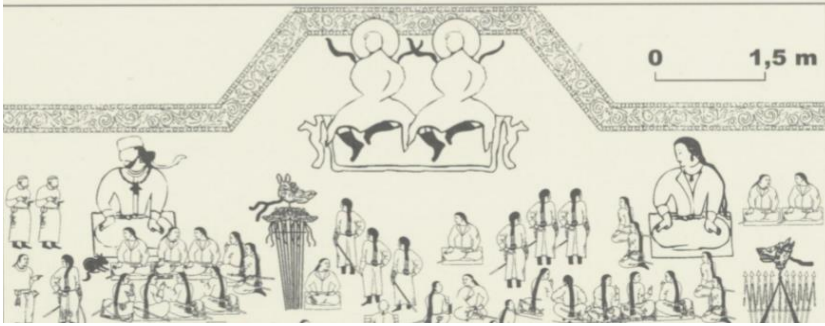
Batı duvarına ait en ilginç ve Türk hâkimiyetinin en üst şekilde gösterilen rekonstrüksiyonunda, (bkz. Görsel 81) Türk hükümdarı, bağdaş kurmuş şekilde saltanat simgesi olan bir mekânda betimlenmiştir. Betimlemede karşısında kendisinden daha küçük betimlenen Soğd hükümdarı yer almaktadır.

Görsel. 4: Batı duvar rekonstrüksiyon detayı (Ory, 2006: 105, fig. 10)

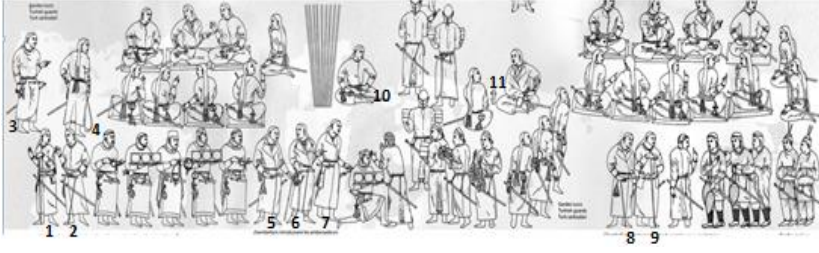
Duvar resimlerinde Türklerin Soğdlar üzerinde yönetsel güçleri ile ilgili görüşü destekleyen bir diğer kanıt, Mode tarafından yapılan rekonstrüksiyondur. Bu rekonstrüksiyonda, dört farklı büyükelçiliğin betimlendiği bir resepsiyon görüntüsünün yansımalarını bulunmaktadır. (Bkz. Görsel 2) Bu betimlemede tahtta oturan iki figür yer almaktadır. Betimlemede Soğd kralı Varkhuman'ın yanında, onunla eşit biçimde betimlenen Türk yöneticiler siyasal olarak da iki gücün

VII. ve VIII. yüzyıllarda güçlü bir siyasal dayanışma içerisinde olduklarını göstermektedir. Bu betimlemede yönetimin ikili bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır (Marshak, 2002: 304). Tahtın alt kısmında, benzer yönetsel betimlemelere yer verilmiş, betimleme yapılan iki figür, yanlarında yer alan figürlere göre büyük, fakat tahtta oturanlara göre küçük tasvir edilmiştir. Günümüz protokol kuralları göz önünde bulundurulduğunda sağ tarafın protokolde daha önemli olduğu ve bayrak, portre, oturma düzeni, vb. bu kurallara göre gerçekleşmektedir (Türk Bayrağı Tüzüğü, 1983). Bu bilgiler doğrultusunda, betimlemede sağ tarafta Türk yönetici ve sol tarafta Soğdlu yöneticinin olması bu görüşü desteklemektedir.

Görsel. 5: Batı duvarının M. Mode tarafından gerçekleştirilen rekonstrüksiyonu (Mode, 2006: 109)

Batı duvarında yer alan baskın Türk hâkimiyeti, kompozisyonda yer alan figürlerin sayıları ve pozisyonları ile gösterilmiştir. Türk figürler, batı duvarına ait üç rekonstrüksiyon minderlerde oturur şekilde betimlenmiştir. Bu figürlerin oturma biçimleri ve kompozisyonun farklı yerlerinde bulunmalarına bakıldığında bu toplantının ev sahibi oldukları ya da ev sahibine eş yönetsel imtiyazları olduğu anlaşılmaktadır. Kompozisyonda minder üzerinde oturur vaziyette betimlenen tek etnik grubun Türk olması bu düşüncüyü desteklemektedir. Batı duvarında yer alan Türk figürleri, genel anlamda toplantının sevk ve organizasyonundan sorumlu gibi hareket etmektedirler. (Bkz. Görsel 3). Betimlemede hediye sunumu yapan diğer etnik grupları organize eden 1, 2, 5, 6, 7, 8 ve 9 numaralı figürler ile genel koordinasyonu ve düzeni sağladığı düşünülen 3, 4, 10 ve 11 numaralı figürlerin pozisyonlarını destekleyen aksesuarı bulunmaktadır. Silah dışında ellerinde bulunan bu aksesuarların kullanımı ile ilgili; Raspopova, bu bastonların uzun süre ayakta bekleyen Türk askerlerinin dinlenmek için kullandıkları aksesuarlar olduğu varsayımında bulunmaktadır (2006: 131-133).

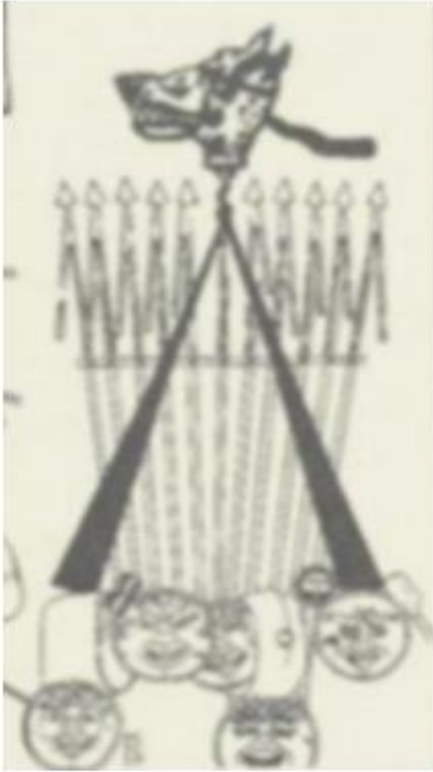

Görsel. 6: Batı Duvar Resmi rekonstrüksiyon detayı, (Ory, 2006: 91, fig. 1)

Türklerin efsanevi kökenleri, batı duvarında farklı biçimlerde temsil edilmiştir. Bu duvarın, Mode tarafından yapılan rekonstrüksiyonlarda yer alan kurt betimlemeleri, Türk kültürünün karakteristik sembolleri olarak görülmektedir. (Bkz. Görsel 4) Bu betimleme ile ilgili Savaş:

Göktürklerde kağanlık, komutanlık ve yüksek memuriyet âlemeti olarak "Altın Kurt Başlı Bayrak" Çin vesikalarında altından yapılmış bu kurt başlı Türk bayraklar, çok ünlüdür. Ancak, Çin, Göktürk devleti yıkıldıktan sonra da Türkler arasında bu geleneği devam ettirmiştir. "Davul ve bayrak verme" yolu ile kağanlık ve beylik verme yoluyla, onların beyliklerinin tanıması. Göktürk İmparatorluğunu, öz bayrağı altın idi. Bayrak ve davul ile kağanlık tanıma protokollerini, şöyle özetleyebiliriz: Yabgu Kağan, Göktürk tahtına çıktığı zaman, Çin İmparatoruna bir elçi gönderdi ve Göktürk kağanı olduğunu bildirdi. Çin İmparatoru ona bir davul, bir boru ve bir de bayrak vererek, böylece onun kağanlığını tanıdığını bildirdi (Şavaş, 1994: 5-6).

Bu bilgiler ve Mode'nin rekonstrüksiyonlarına bakıldığında, Türk kağanın yönetsel gücünün, Soğdlar tarafından tanındığını nişaneleri çok net bir şekilde görülmektedir. Afrasyab betimlemelerinde, Türk kağanlığının tanındığının kanıtları olarak görülen kurt başı betimlemesi, iki rekonstrüksiyon da yer alırken, davullar yapılan tüm rekonstrüksiyonlarda bulunmaktadır.

1

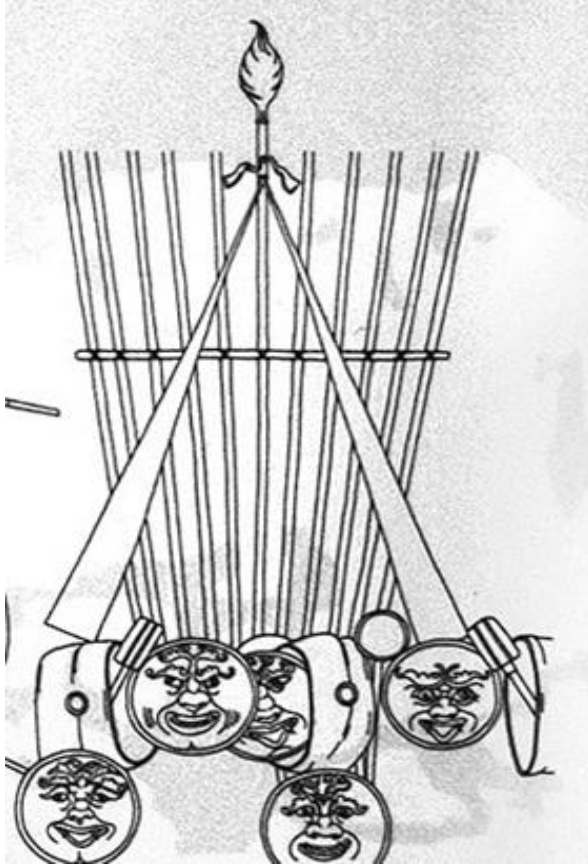
2

Görsel. 7: Batı duvarının M. Mode tarafından gerçekleştirilen rekonstrüksiyonu, detay,
(Mode, 2006: 109)

Batı duvarı rekonstrüksiyonlatında, davullar sağ alt köşede grup halinde bulunan mızrakların yanında yer almaktadır. Ory rekonstrüksiyonunda ise davulun (biçim olarak kalkana benzemektedir) kılıç ve yay ile birlikte, Soğd hükümdarına sunulduğunu görmekteyiz.(Bkz. Görsel 5) Mode, duvar resimlerinde yer alan mızrakların sayılarının önemine atıfta bulunarak, sağda bulunan beş mızrağın doğu, solda bulunan beş mızrağın ise batı Türk hükümdarlıklarını temsil ettiğini öne sürmektedir (2006: 110). (Bkz. Görsel 6)

Görsel. 8: Batı duvar resmi rekonstrüksiyon, detay, (Ory, 2006: 91, fig. 1)

Görsel. 9: Batı duvar resmi rekonstrüksiyon, detay, (Ory, 2006: 91, fig. 1)

Türlere ait betimlemelerin yoğun şekilde görüldüğü ve yönetimsel iktidar ile ilişkilendirildiği batı duvarının dışında, güney duvarında yer alan Türk tasvirleri, Soğd hükümdarına refakat eden korumalar olarak gösterilmiştir. Bu betimlemelere bakarak, hükümdarın askeri anlamda, Türklerle olan güven ilişkisini ve Soğdların, Türk hâkimiyetinde diğer komşularına karşı varlığını devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Türklerin Türeyiş Efsanesine gönderme yapan doğu duvarı betimlemeleri ile ilgili; Compareti, Mode'ye atıfta bulunarak, bu duvarda eksik olan bölüm ile ilgili; Türk Türeyiş Efsanesine atıfta bulunarak, duvarın üst kısmında bulunan hayvan figürünün efsanevi dişi kurt olduğunu iddia etmektedir (2009: 157).

Semerkant'ta yeni yıl kutlamalarında gerçekleştiği düşünülen Güney duvarı, atalar kültü betimlemesinde yer alan at figürleri, süslemeleri ile dikkat çekmektedir. Betimlemesi yapılan atların kuyruklarının bağlanma şekilleri, özellikle Türkler arasında yaygın bir gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır. Erken dönem Türk sanatına ait at tasvirleri ile ilgili, Çoruhlu, Ön Asya toplulukları arasında görülmeyen at kuyruğunun bağlanması geleneğini, Türkler arasında erken dönemden beri yiğitlik ve yas ile ilişkili bir gelenektir. Türkler atların kuyruklarının kesilmesi, bağlanması veya örülmesi, savaşçı Türkler arasında yas ve yiğitlik göstergesi olarak erken dönemden gelen bir gelenektir (2019: 285). Kültürel ve sanatsal olarak Türklerden etkilenen Soğdların yaptıkları at betimlemelerinde, kuyrukları bağlanmış ve örülmüş atlar bu etkiyi göstermektedir. Güney duvarı betimlemelerinde yer alan atlı muhafızlar tipolojileri ve kıyafet özellikleri bakımından incelendiğinde batı duvarında betimlenen Türk imgeleri ile örtüşmektedir. Kralın yakınında bulunan ve güvenliğini sağlayan bu asker grubu Soğd hükümdarının Türklerle askeri olarak olan güvenini yansıtmaktadır.

Görsel. 10: Güney duvar resmi rekonstrüksiyonu, (Ory, 2006, s. 91, fig. 3)

Kuzey duvarı betimlemelerinde kaynaklardan ve tipolojiler referans alınarak yapılan çözümlerden Türklere ait tasvirlere rastlanılmamıştır. VII. yy. ortalarına tarihlendirilen duvar resimlerinin tasvirlerinde Türkler ile Soğdların yönetsel ve kültürel ilişkilerinin izleri çok net bir şekilde yansıtılmıştır. Bilim insanlarının rekonstrüksiyonlara dayanarak yaptıkları yorumlar, farklı etnik grupların kostüm analizlerini değiştirirken, bu değişiklik resmin temasında da yorumun değişmesine neden olmuştur.

Sonuç

VII. yy. Ortaçağ Orta Asya kültür ve sanatı hakkında geniş bilgiler içeren Afrasyab duvar resimleri biçimsel ustalıklarının yanında zengin konu ve görsel imgeleri nedeniyle de oldukça önemlidir. Duvar resimlerinde yer alan Türk imajları Türk- Soğd ilişkisi hakkında bilgiler yer almaktadır. Betimlemelerde yer alan figür, imge, sembol ve figürlerin kompozisyona yerleştirilme biçimleri oldukça önem arz etmektedir. Yoğun ticari faaliyetleri ile anılan Soğdlulara ait betimlemelerde batı duvarı başta olmak üzere Türkler kompozisyonlarda biçimsel olarak tanımlanan öğeler olarak yer almıştır. Elçilerin kabulünün betimlendiği batı duvarı resimlerinde ortak yönetsel göstergelere yer verilmiştir. Batı duvarında betimlemeleri rekonstrüksiyonlarının bazılarında Türk yöneticiler Soğd hükümdarlara eşit önem ve büyüklükte bazılarında ise daha üst pozisyonlarda tasvir edilmiştir. Rekonstrüksiyonlardan anlaşıldığı üzere Türkler özellikle VII. yüzyılda Orta Asya coğrafyasında hâkimiyet sağlamış ve diğer toplumların yönetsel olarak kabul ettikleri ve yönetimlerinde imtiyaz ve hak sahibi olmuşlardır. Betimlemelerde Türklere ait hükümdarlık göstergeleri olan kurt başı, davul ve mızrak gibi sembollerin kullanımı ve duvar resimlerinde Türklerin hâkimiyet sembollerinin kompozisyonun merkezinde yer alması, Türk hâkimiyetinin duvar resimlerinde genel okumasını belirginleştirilmiştir.

Yoğun tahribatlar geçirmiş doğu duvar resimleri üzerinde tahribatlar nedeniyle fikir birliği olmayan bölümler ile farklı tezler bulunmaktadır ortaya atılan tezler arasında bozulmuş bölümde Türklere ait Türeyiş Efsanesine ait betimlemelerin olduğuna dair yorumlar yer almaktadır. Bu duvarın alt bölümlerinde yer alan Hint mitolojisi ve Antik Yunan betimlemeleri üst bölüme oranla daha az zara görmüş ve farklı tezlerin ortaya çıkmasında da betimlemelerde farklı kültürlere ait imgelerin bir arada verilmiş olması dayanak gösterilmiştir.

Yeni yıl kutlamalarının betimlendiği güney duvarı betimlemelerinde Soğd Kralı ve kralla birlikte betimlenen tören alayının tapınak ziyaretleri betimlenmiştir. Soğdlar için çok önemli olan bu geleneksel yeni yıl kutlamasında, krala refakat eden Türk muhafızlar ve betimlemelerde yer alan at figürlerinin biçimsel özellikleri Soğd sanatında Türklere atfedilmiş diğer bir önemli tasvir olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada betimlenen Türk figürleri kıyafet ve tipolojileri ile geleneksel Ortaçağ Türk tanımlamalarına uygun olarak resmedilmiştir. Kompozisyonda yer alan at figürlerinin kuyrukları, Türklere özgü şekilde bağlanmıştır.

Afrasyab duvar resimleri uzun ticari kültürel ve siyasi ilişkileri bulunan Soğd ve Türklerin birlikteliklerinin görsel belgelerini oluşturmaktadır. Biçimsel olarak geleneksel Orta Asya resim özellikleri ile karşımıza çıkan duvar resimleri, konu olarak ele alınan Türk imajlarının yoğunluğu nedeniyle oldukça önemlidir. Yapılan analizler sonucunda Soğd - Türk birlikteliği ve yönetsel güç dengelerinin Soğd yöneticiler tarafından belgelenecek geleceğe aktarılacak istendiği ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

- Albaum, L.İ. (1975). *Jivopis Afrasiaba*. Taşkent: FAN.
- Arzhantseva, I., & Inevatkina, O. (2006). Afrasiab wall-paintings revisited: New discoveries twenty-five years old. *Rivista degli studi orientali*, 78, 185-211.
- Azarpay, G. (2014). The Afrasiab Murals: A pictorial narrative reconsidered. *Silk Road*, 12, 49-56.
- Baratova, L. S. (2002). Orta Asya'daki Türk Kağanlığı (MS 600-800). *Türkler Ansiklopedisi*, 2, 89-96.
- Barbet, A. (2006). Techniques D'exécution Des Peintures Murales Du Palais D'afrasiab A Samarcande. *Rivista degli studi orientali*, 78, 213-227.
- Compareti, M. (2009). *Samarcanda centro del mondo: Proposte di lettura del ciclo pittorico di Afrāsyāb*. Milano: Mimesis.
- Çoruhlu, Y. (2019). *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi 2*. İstanbul: Ötüken.
- Diyarbakirli, N. (1969). Türk Sanatının Kaynaklarına Doğru. *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, (2), 112-204.
- Grenet, F. (2006). What was the Afrasyab Painting About?, in *Compareti, de la Vaissière*, 78, 43-58.
- Marshak, B. I. (2002). Türkler ve Soğdlular. *Türkler içinde*. (Cilt 2, ss. 299-314). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

- Mode, M. (2002) Court art of Sogdian Samarqand in the jth century ad. Some remarks to an old problem, in Online publication at, www.orientarch.uni-halle.de/ca/afras/index.htm.
- Mode, M. (2006). Reading the Afrasiab murals: Some Comments On Reconstructions and Details. *Rivista degli studi orientali*, 78, 107-128.
- Moriyasu, T. (2000). The Sha-chou Uighurs and the West Uighur Kingdom. *Acta Asiatica*, 78, 28-48.
- Ory, F. (2006). Essai de restitution des parties manquantes de la peinture d'afrasiab. *Rivista degli studi orientali*, 78, 87-105.
- Panofsky, Erwin (1995). *İkonografi ve İkonoloji: Rönesans Sanatının İncelenmesine Giriş*. (Çev. Engin Akyürek), İstanbul: Afa Yayıncılık
- Raspopova, V. I. (2006). Ethnos and weaponry in the murals of Afrasiab. *Rivista degli studi orientali*, 78, 129-145.
- Rummel, J.F. (1968). *Eğitimde Araştırmaya Giriş* (Çev:R.Taşçıoğlu). Ankara: Ajans Türk Yayınları.
- Savaş, M. (1994). Bayrak, Tura, Sancak. *Aksu Gazetesi*, Yıl: 9, 344-350.
- Türk Bayrağı Tüzüğü. (1985). *TC. Resmi Gazete*, Sayı: 18697, 17 Mart 1985, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18697.pdf>, Erişim Tarihi: 08.06.2019
- Yatsenko: A. (2004). The Costume of Foreign Embassies and Inhabitants of Samarkand on Wall Painting of the 7th c. in the Hall of Ambassadors' from Afrasiab as a Historical Source. *Transoxiana* 8. Buenos Aires.
- <http://www.historicus.ru/jivopis-Afrasiaba-Albaum>, erişim tarihi: 20.09.2019
- <https://www.moodyimage.uk/afrasiab-museum-of-samarkand/>, erişim tarihi: 12.05.2019